

01

Η μεσοελλαδική ακρόπολη και οι τρεις
θολωτοί τάφοι που ανασκάφηκαν
στο λόφο Μεγάλη Μαγούλα,
κοντά στον αρχαίο λιμένα Πώγωνα
(επίνειο της Τροιζήνας), δείχνουν ότι
εδώ πρέπει να βρισκόταν η προϊστορική
Τροιζήνα. Οι έρευνες αποκάλυψαν
μια πρώτη εικόνα της πατρίδας
του Θησέα, που κρυβόταν πίσω από
την αχλή του μύθου και έδωσαν νέα,
πολύ σημαντικά στοιχεία
για την αρχιτεκτονική εξέλιξη
των θολωτών τάφων
στη βορειοανατολική Πελοπόννησο.

Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΤΡΟΙΖΗΝΑ

— Στα ίχνη της μυθικής πατρίδας του Θησέα

ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ-
ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ

20ός
έως
12ος αι. π.Χ.

01

Σφραγιδόλιθος από αχάτη,
από τον Τάφο 2.

02

Ο λόφος Μεγάλη Μαγούλα,
απέναντι από την είσοδο
του όρμου του Πώγωνα
(σημειώνεται με το βέλος).
Στο βάθος του ορίζοντα
η Αίγινα (άποψη
από το όρος Αδέρες).

02

ΕΛΕΝΗ ΚΟΝΣΟΛΑΚΗ-ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ
Αρχαιολόγος, τέως Προϊσταμένη ΚΣΤ' ΕΠΚΑ

Η ΤΡΟΙΖΗΝΑ, ΜΥΘΙΚΗ ΠΑΤΡΙΔΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΦΗΜΟΥ ΗΡΩΑ ΘΗΣΕΑ, ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΝ Όμηρο στον «κατάλογο των πλοίων» ανάμεσα στις πόλεις που πήραν μέρος στην Τρωική Εκστρατεία¹. Ωστόσο, στην περιοχή της πόλης των ιστορικών χρόνων δεν έχουν βρεθεί μέχρι τώρα προϊστορικά κατάλοιπα που θα τοποθετούσαν εδώ και τη μυκηναϊκή Τροιζήνα. Πιθανότατα εκείνη βρισκόταν στην ακτή του όρμου του Πώγωνα, στην περιοχή της Μεγάλης Μαγούλας του Γαλατά, περίπου 6 χλμ. ανατολικότερα από την Τροιζήνα των ιστορικών χρόνων. Ο λόφος Μεγάλη Μαγούλα κατέχει δεσπόζουσα θέση στο μεγάλο φυσικό λιμάνι-δίαυλο που σχηματίζεται ανάμεσα στο νησί του Πόρου και την αντικρινή ακτή της Πελοποννήσου. Βρίσκεται απέναντι από τη βόρεια είσοδο του όρμου του Πώγωνα και κατοπτρεύει όλο τον θαλάσσιο χώρο έως το νησί της Αίγινας, που από εκεί διακρίνεται καθαρά στο βάθος του ορίζοντα (εικ. 2). Στο δυτικό άκρο αυτού του μεγάλου όρμου (στο σημερινό Βίδι) βρισκόταν ο αρχαίος λιμένας Πώγων, το επίνειο της Τροιζήνας.

Οι ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν από το 1995 έως και το 2000 στη Μεγάλη Μαγούλα έφεραν στο φως μια μεσοελλαδική ακρόπολη και τρεις θολωτούς τάφους², κατασκευασμένους ο ένας προς το τέλος της Μεσοελλαδικής εποχής (γύρω στο 1600 π.Χ.) και οι άλλοι δύο στη δεύτερη φάση της Υστεροελλαδικής (ΥΕ ΙΙ, 15ος αι. π.Χ.). Εδώ πρέπει να ήταν το νεκροταφείο της ανώτερης κοινωνικής τάξης. Τα νεκροταφεία των κοινών ανθρώπων βρίσκονταν περίπου 2

03

χλμ. νοτιότερα της Μεγάλης Μαγούλας, στην περιοχή της Απάθειας, όπως έδειξαν οι φτωχοί θαλαμιοερείς τάφοι που αποκαλύφθηκαν εκεί σε σωστικές ανασκαφές.

Μεσοελλαδική ακρόπολη

Η μεσοελλαδική ακρόπολη, η έρευνα της οποίας δεν εξαντλήθηκε, καταλαμβάνει ένα μικρό πλάτωμα στην κορυφή του λόφου (εικ. 3). Ο χώρος αυτός (έκτασης περίπου ενός στρέμματος) περικλείεται από ελλειψοειδή οχυρωματικό περίβολο, κτισμένο με ακατέργαστες πέτρες. Η προϊστορική οχύρωση επισκευάστηκε και ενισχύθηκε με δύο ημικυκλικούς προμαχώνες στους υστερους κλασικούς χρόνους, προκειμένου να δημιουργηθεί εδώ ένα φρούριο για την αμυντική προστασία του λιμένα της Τροιζήνας.

Στη μεταγενέστερη χρήση του χώρου ανήκουν τέσσερα δωμάτια στο δυτικό τμήμα της ακρόπολης (εικ. 3, δεξιά), ενώ τα κτίσματα που ήρθαν στο φως στο βόρειο και στο νότιο τμήμα της ανήκουν στους μεσοελλαδικούς χρόνους. Στον κεντρικό χώρο της υπάρχουν ανώμαλες προεξοχές του φυσικού βράχου που εμπόδισαν την οικοδόμηση. Ο μεσοελλαδικός οικισμός θα απλωνόταν και εκτός της οχύρωσης, στα ομαλά πρανή του λόφου, καθώς ο οικοδομήσιμος χώρος ήταν εδώ πολύ περιορισμένος.

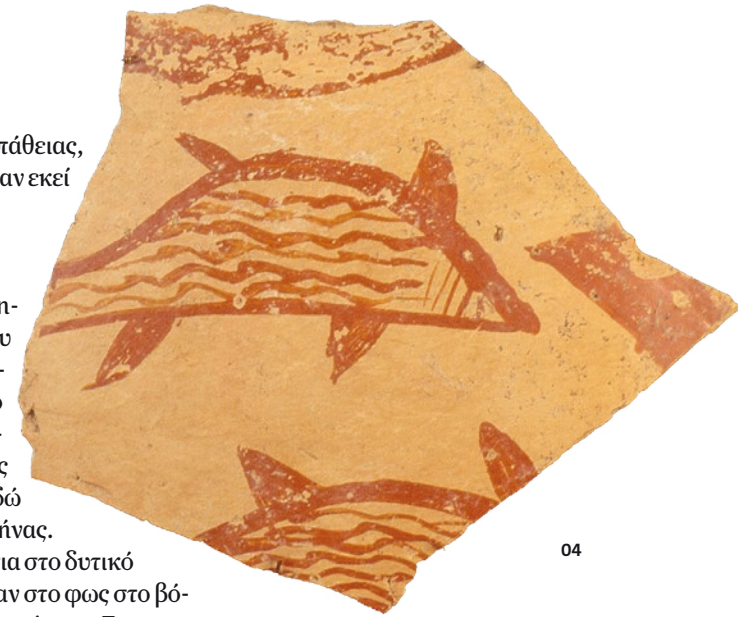
Τα θραύσματα αγγείων που απέδωσε η ανασκαφή της ακρόπολης ανήκουν κατά το μεγαλύτερο ποσοστό στη ΜΕ ΙΙ περίοδο (β' μισό 19ου αι. – α' μισό 17ου αι. π.Χ.) και συμπεριλαμβάνουν εισαγωγές τόσο από την Αργολίδα όσο και από την Αίγινα. Οι κύριες κατηγορίες της κεραμικής που βρέθηκε εδώ ήταν η γκριζα μινυακή, η μαύρη μινυακή και η αμαυρόχρωμη. Ένα σημαντικό μέρος από τα αγγεία με αμαυρόχρωμη διακόσμηση, όπως για παράδειγμα ένας μεγάλος βαρελόσχημος πίθος (εικ. 5), ήταν κατασκευασμένα από πρασινοκίτρινο πηλό με χρυσή μίκα, χαρακτηριστικό των αιγινήτικων κεραμικών προϊόντων. Στην εισηγμένη κεραμική συγκαταλέγονταν επίσης λίγα μινωίζοντα αγγεία και μερικά θραύσματα μεσοκυκλαδικών αγγείων.

Τα μικροεπρήματα του μεσοελλαδικού οικισμού περιλάμβαναν λεπίδες και φολίδες από οφινά, λεπίδες δρεπανιών από πυριτόλιθο, λίθινες και οστέινες αιχμές βελών, λίγες χάντρες από στεατίτη και μερικές οστέινες περόνες. Σε ένα από τα δωμάτια του οικισμού βρέθηκε φυλαγμένο το κρανίο ενός ελαφιού με τα κέρατά του (εικ. 7), τα οποία θα χρησίμευαν ως πρώτη ύλη για την κατασκευή περονών.

Η ποιότητα και το είδος των ευρημάτων που απέδωσε η περιορισμένη έρευνα του μεσοελλαδικού οικισμού δείχνουν ότι πρόκειται για μια κύρια εγκατάσταση, η οποία είχε στενές εμπορικές σχέσεις με το μεγάλο κέντρο της περιόδου στην Κολώνα της Αίγινας³, καθώς και με άλλες σύγχρονες εγκαταστάσεις στην ευρύτερη περιοχή του Αργοσαρωνικού. Τα μυκηναϊκά ευρήματα περιορίζονταν εδώ σε λίγα διάσπαρτα όστρακα. Ενδεχομένως κάποια στρώματα της Υστεροελλαδικής εποχής και της τελευταίας φάσης της Μεσοελλαδικής (ΜΕ ΙΙΙ) απομακρύνθηκαν όταν έγινε η διαμόρφωση του υστεροκλασικού φρουρίου. Τα κατάλοιπα μυκηναϊκών κτισμάτων που εντοπίστηκαν σε δοκιμαστικές τομές στα πρανή του λόφου και τα ευρήματα από τους τρεις θολωτούς τάφους μαρτυρούν τη συνέχεια της κατοίκησης στις ΜΕ ΙΙΙ – ΥΕ ΙΙΒ περιόδους (β' μισό 17ου αι. – 13ος αι. π.Χ.), αλλά οι ανασκαφές που έγιναν εδώ είχαν σωστικό χαρακτήρα και δεν μπορούσαν να επεκταθούν στην ευρύτερη περιοχή όπου θα απλωνόταν ο οικισμός.

Θολωτοί τάφοι

Οι τρεις θολωτοί τάφοι αντιπροσώπευαν διαφορετικά στάδια στην εξέλιξη των μυκηναϊκών θόλων. Στην περιγραφή τους θα ακολουθήσουμε τη σειρά της χρονολογικής διαδοχής τους, ώστε να φανεί η εξέλιξη του αρχιτεκτονικού τύπου. Ο αρχαιότερος από αυτούς ήταν ο υπέργειος Τάφος 3, που ήταν και ο πλησιέστερος προς

04

03

Μεσοελλαδική ακρόπολη/ υστεροκλασικό φρούριο στην κορυφή της Μεγάλης Μαγούλας.

04

Όστρακο από αγγείο με διακόσμηση Εικονιστικού Ρυθμού, από το δρόμο του Τάφου 1.

Σημειώσεις

¹ *Ιλιάδα* Β 561.

² Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2003, με πολλές εικόνες. Η ίδια 2009, σ. 504–511. Konsolaki-Yannopoulou 2010. Η ίδια 2015. Στην έρευνα των θολωτών τάφων έλαβε μέρος και η Δρ αρχαιολόγος Μαρία Γιαννοπούλου, την οποία ευχαριστώ για την πολύτιμη βοήθειά της.

³ Walter / Felten 1981.

την ακρόπολη. Μετά από αυτόν κατασκευάστηκε ο μικρός Τάφος 2, που βρίσκεται δίπλα του. Κορυφαίο επίτευγμα στην τοπική εξέλιξη της ταφικής αρχιτεκτονικής ήταν ο υπερμεγέθης Τάφος 1, που βρίσκεται δυτικότερα, σε απόσταση περίπου 150 μ. από την ακρόπολη. Ένα ιδιαίτερο στοιχείο αυτών των τάφων είναι το γεγονός ότι δεν ήταν κατασκευασμένοι σε πραγμανή του υψώματος, όπως συννηθιζόταν στη βορειοανατολική Πελοπόννησο, αλλά στο επίπεδο έδαφος ενός ψηλού πλατώματος του λόφου⁴. Αντίστοιχα παραδείγματα τάφων κατασκευασμένων σε ισόπεδο έδαφος υπάρχουν στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο και ιδιαίτερα στη Μεσσηνία, η οποία θεωρείται η κοιτίδα των θολωτών τάφων.

Ο Τάφος 3 (εικ. 11) ήταν εξ ολοκλήρου υπέργειος και δεν είχε δρόμο, ούτε κανονικό στόμιο. Η είσοδός του ήταν διαμορφωμένη με δύο ακατέργαστες μεγαλιθικές πλάκες, ύψους περίπου 1,20 μ., τοποθετημένες εγκάρσια στο τοίχωμα του θαλάμου ώστε να χρησιμεύσουν ως παραστάδες. Το υπέρθυρο, το οποίο θα αποτελείτο από μια τρίτη μεγάλη πλάκα, δεν σώθηκε στη θέση του. Ο θάλαμος είχε εσωτερική διάμετρο 4,90 μ. Το τοίχωμά του διατηρήθηκε σε ύψος μόνο 0,30–0,40 μ. και είχε μέγιστο πάχος 0,80 μ. Η θεμελίωσή του εδραζόταν σε ένα αβαθές κοίλωμα λαξευμένο στον φυσικό βράχο. Πάνω από τη θεμελίωση τα τοιχώματα του θαλάμου παρουσίαζαν ελαφριά σύγκλιση που δήλωνε την αρχή μιας θολωτής κατασκευής.

Από το υλικό της ανωδομής της θόλου δεν βρέθηκαν παρά μόνο ελάχιστες πέτρες, διασκορπισμένες στο εσωτερικό του θαλάμου. Ο τάφος αυτός δεν πρέπει να είχε λιθόκτιστη οροφή, καθώς δεν είχε τύμβο και το τοίχωμα του θαλάμου δεν ήταν αρκετά ισχυρό για να στηρίζει από μόνο του μια τέτοια οροφή⁵. Μια θολωτή στέγη κατασκευασμένη από άλλα, ελαφρύτερα υλικά, όπως ωμές πλίνθους ή πηλό και κομμάτια ξύλου, φαίνεται εδώ περισσότερο πιθανή. Την υπόθεση αυτή ενισχύουν κάποια διάσπαρτα τεμάχια πηλού που βρέθηκαν στο στρώμα της καταστροφής του θαλάμου.

Η ρηχή επίχωση του θαλάμου αποτελείτο από γκρίζο χώμα αναμειγμένο με μικρά θαλασσινά χαλίκια. Το δάπεδό του ήταν διαμορφωμένο με παρόμοια χαλίκια και χώμα, στρωμένα πάνω στον ισοπεδωμένο βράχο. Ταφές σε λάκκους ή θήκες δεν βρέθηκαν. Τα ταφικά κατάλοιπα είχαν αποθεθεί πάνω στο δάπεδο και ήταν καλυμμένα με το στρώμα από χαλίκια και χώμα. Το περιεχόμενο του τάφου πρέπει να ήταν διαταραγμένο, αφού δεν βρέθηκε κανένας πλήρης σκελετός, ούτε κάποια αγγεία που μπορούσαν να αποκατασταθούν. Παρ' όλα αυτά, στην κεντρική περιοχή του θαλάμου, δίπλα στα σωζόμενα πλευρικά οστά νεαρού ατόμου, βρέθηκαν άθικτα δύο πολύτιμα χάλκινα όπλα: ένα ξίφος πρώιμου τύπου (τύπος Α) και ένα γλωσσοειδές εγχειρίδιο, τα οποία στη θέση στερέωσης της λαβής είχαν τρία αμφικέφαλα καρφιά, επενδεδυμένα με φύλλο αργύρου (εικ. 8, 9). Τέτοια όπλα έχουν βρεθεί σε εξαιρετικά πλούσιους τάφους σε άλλες περιοχές, όπως π.χ. σε λακκοειδείς των Ταφικών Κύκλων Α και Β στις Μυκίνες. Η παρουσία τους εδώ μαρτυρεί ότι το άτομο που συνόδευαν είχε πολύ υψηλή θέση στην κοινωνική ιεραρχία.

Στο στρώμα των ταφών βρέθηκαν πολλά θραύσματα από κύπελλα με ψηλό πόδι διακοσμημένο με εγχάρακτους ή πλαστικούς δακτυλίους⁶. Ένα παρόμοιο, ακέραιο αγγείο (εικ. 6), προερχόμενο πιθανότατα από ταφικό σύνολο, είχε παραδοθεί παλαιότερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Πόρου από ιδιώτη, ο οποίος δεν έδωσε ακριβή στοιχεία για την προέλευσή του⁷. Η παρουσία αγγείων αυτού του τύπου στον Τάφο 3 χρονολογεί την κατασκευή του προς το τέλος της Μεσοελλαδικής περιόδου (γύρω στο 1600 π.Χ.). Σύμφωνα με την προτεινόμενη χρονολόγηση, ο Τάφος 3 είναι ο αρχαιότερος θολωτός στη βορειοανατολική Πελοπόννησο. Η χρήση του συνεχίστηκε και στην Πρώιμη Μυκηναϊκή εποχή, όπως δείχνουν λίγα όστρακα αγγείων των ΥΕ Ι–ΙΙ περιόδων (β' μισό 16ου αι.–15ος αι. π.Χ.) και τρία, αποσπασματικά σωζόμενα, γυναικεία ειδώλια που θα αποτελούσαν κτερίσματα

05

- 4 Για τις θέσεις των τάφων, βλ. Κονσολάκη–Γιαννοπούλου 2003, εικ. 2, Konsolaki–Yannopoulou 2015, εικ. 2.
- 5 Βλ. Cavanagh / Laxton 1981, σ. 127–128 και 131, όπου υποστηρίζεται με μαθηματικούς υπολογισμούς ότι σε μια προϊστορική θόλο χωρίς τύμβο το πάχος του τοιχώματος πρέπει να είναι τουλάχιστον ίσο προς την ακτίνα του θαλάμου για να μπορέσει να στηρίζει μια λιθόκτιστη οροφή.
- 6 Κονσολάκη–Γιαννοπούλου 2003, εικ. 72, 74.
- 7 ΑΔ 36 (1981), Χρονικά, σ. 73 (Ε. Κονσολάκη).
- 8 Konsolaki–Yannopoulou 2016, σ. 161–163, εικ. 10.8–10.10.
- 9 Xanthoudidis 1924. Branigan 1970. Pelon 1976, σ. 7–71.
- 10 Για την υποστήριξη αυτής της άποψης, βλ. Hood 1960. Ο ίδιος 1984, σ. 35–36. Branigan 1970, σ. 152–160. Pelon 1976, σ. 442–448. Rutter 1993, σ. 789. Για αντίθετες γνώμες, βλ. Cavanagh / Laxton 1981, σ. 131–133. Korres 1984, σ. 142–149. Dickinson 1984, σ. 117. Voutsaki 1998, σ. 42–43. Boyd 2002, σ. 55–56.
- 11 Κονσολάκη–Γιαννοπούλου 2003, εικ. 59, 62. Konsolaki–Yannopoulou 2015, εικ. 5.

ταφών⁸. Το σημαντικότερο από αυτά ήταν ένα φυσιοκρατικό ειδώλιο «κουροτρόφου» (εικ. 10), χρονολογούμενο προς το τέλος της ΥΕ ΙΙΒ (γύρω στο 1400 π.Χ.).

Η χαμηλή τριλιθική είσοδος του Τάφου 3 θυμίζει εκείνη των παλαιότερων, επίσης υπέργειων, κυκλικών τάφων της Κρήτης⁹. Η σχέση εκείνων των τάφων με τους ελλαδικούς θολωτούς τάφους έχει γίνει στο παρελθόν αντικείμενο μεγάλης αρχαιολογικής διαμάχης και οι απόψεις των μελετητών για το ζήτημα αυτό παραμένουν διχασμένες. Η εύρεση στην Τροιζηνία ενός πρώιμου θολωτού, ο οποίος ήταν αναμφισβήτητα υπέργειος και δεν είχε αναπτυγμένο στόμιο αλλά μια τριλιθική είσοδο παρόμοια με εκείνη των πρωτομινωικών–μεσομινωικών κυκλικών τάφων, ενισχύει την υπόθεση περί της αναγωγής του αρχιτεκτονικού τύπου του ελλαδικού θολωτού τάφου σε κρητικά πρότυπα¹⁰. Η άφθονη χρήση χαλίκιων στο δάπεδο του Τάφου 3 αλλά και στο στρώμα που κάλυπτε τις ταφές δείχνει μια συγχώνευση του νέου αρχιτεκτονικού τύπου με τη μεσοελλαδική παράδοση της ταφής σε τύμβο από χαλίκια και χώμα.

Ο Τάφος 2 (εικ. 12, 13) ήταν επίσης κατασκευασμένος σε ισόπεδο έδαφος, αλλά ο θάλαμός του ήταν βυθισμένος στον φυσικό βράχο έως το ύψος του υπέρθυρου. Τη θολωτή οροφή κάλυπτε ένας χωμάτινος τύμβος, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου είχε διαβρωθεί από τα νερά της βροχής. Το φερτό χώμα συγκρατούσε ένας καμπύλος τοίχος από ακατέργαστες πέτρες, κάποια λείψανα του οποίου βρέθηκαν στο βόρειο και στο ανατολικό τμήμα της περιφέρειας του τύμβου¹¹.

Αν και ο Τάφος 2 ήταν πιο εξελιγμένος από τον προηγούμενο, δεν είχε κανονικό δρόμο. Η είσοδός του ήταν προσιτή από ένα μικρό ορθογώνιο όρυγμα, λαξευμένο κάθετα στον φυσικό βράχο μπροστά από το στόμιο. Η είσοδος του στομίου είχε ύψος μόλις 1,10 μ., δηλαδή ήταν τόσο χαμηλή που για να περάσει κάποιος από αυτή έπρεπε να σκύψει πολύ ή να γονατίσει. Το εξωτερικό υπέρθυρο δεν βρέθηκε στη θέση του. Το σωζόμενο εσωτερικό ήταν μια μεγάλη, εντελώς ακατέργαστη πλάκα από ντόπιο ασβεστόλιθο. Οι πλευρές του στομίου και το τοίχωμα του θα-

05

Τμήμα πίθου με αμαυρόχρωμη διακόσμηση από τον μεσοελλαδικό οικισμό στη Μεγάλη Μαγούλα.

06

Μεσοελλαδικό αγγείο που παραδόθηκε από ιδιώτη στο Μουσείο Πόρου.

07

Κέρατα ελαφιού σε δωμάτιο του μεσοελλαδικού οικισμού.

06

07

λάμου ήταν κτισμένα με μικρές πλακοειδείς πέτρες που συνδέονταν με λάσπη. Ο θάλαμος είχε διάμετρο στη βάση του 3,80 μ. Το δάπεδό του ήταν διαμορφωμένο με παχύ στρώμα από θαλασσινά χαλίκια, αναμειγμένα με κιτρινωπό χώμα και πακτωμένα πάνω στον φυσικό βράχο.

Το πολύ μικρό μέγεθος των Τάφων 2 και 3 της Μεγάλης Μαγούλας τούς κατατάσσει στην κατηγορία Α του Pelon (θολωτοί με διάμετρο μικρότερη των 6 μ. στη βάση τους)¹², η οποία είναι πολύ σπάνια στη βορειοανατολική Πελοπόννησο. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει επίσης ο θολωτός τάφος που ανασκάφηκε στη θέση Κόκλα της Αργολίδας¹³, αλλά εκείνος ήταν όλος υπόγειος και είχε μακρύ δρόμο.

Ο Τάφος 2 είχε συληθεί και ξαναχρησιμοποιηθεί για τον ενταφιασμό κάποιων ατόμων στα ελληνιστικά χρόνια. Το μοναδικό πολύτιμο κτέρισμα που διέφυγε τη σύληση ήταν ένας μεγάλος φακοειδής σφραγιδόλιθος από αχάτη, με παράσταση επίθεσης λιονταριού σε βόδι (εικ. 1)¹⁴. Τα λίγα αγγεία που μπόρεσαν να συγκολληθούν χρονολογούνται στις ΥΕ ΙΙΑ2–Β1 περιόδους (περίπου 1370–1250 π.Χ.). Στα κεραμικά ευρήματα του θαλάμου συμπεριλαμβάνονταν και θραύσματα από αγγεία της ΥΕ ΙΙ (1500–1400 π.Χ.), τα οποία πιθανότατα αποτελούσαν κτερίσματα παλαιότερων ταφών, αλλά η ελλιπής διατήρησή τους δεν επέτρεψε την αποκατάστασή τους. Ο Τάφος 2 μάλλον θα κατασκευάστηκε στις αρχές της ΥΕ ΙΙ, πριν από τον πολύ μεγαλύτερο Τάφο 1.

Ο Τάφος 1 ήταν κτισμένος κατά το μεγαλύτερο μέρος του πάνω από το έδαφος, ώστε να είναι περίοπτος. Ο χωμάτινος τύμβος του, που είχε διάμετρο περίπου 45 μ., είναι ακόμη και σήμερα ορατός από μακριά, παρά το γεγονός ότι το ύψος του έχει μειωθεί με την κατάρρευση του πάνω μέρους της θόλου. Τον τεράστιο σωρό μεταφερμένου χώματος συγκρατούσαν στη θέση του τέσσερις κτιστοί δακτύλιοι, κατασκευασμένοι από διαφόρων μεγεθών ακατέργαστες πέτρες¹⁵. Οι τοίχοι αυτοί δεν ανασκάφηκαν σε όλη την περίμετρό τους για να μην καταστραφεί ο τύμβος. Πάντως, φαίνεται ότι δεν σχημάτιζαν τέλειους κύκλους αλλά ακολουθούσαν τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους¹⁶. Οι διερευνητικές τομές στο φερτό χώμα του τύμβου απέδωσαν άφθονα όστρακα των ΜΕ ΙΙΙ–ΥΕ Ι περιόδων (1650–1500 π.Χ.).

11

08

10

09

Ο δρόμος είχε σχετικά μικρό μήκος (12,50 μ.), επειδή ο τάφος δεν ήταν σκαμμένος βαθιά μέσα στο βραχώδες έδαφος. Οι πλευρές του ήταν επενδεδυμένες με λιθοδομή, η οποία είχε καλύψει και το μεγαλύτερο μέρος της πρόσοψης της εισόδου, πιθανότατα για να ενισχυθεί η αντοχή των παραστάδων στις πιέσεις της θόλου. Η είσοδος του στομίου είχε ύψος 3,40 μ. και ήταν φραγμένη με τοίχο, από τον οποίο σώθηκε το κάτω μέρος (εικ. 14). Το υπέρθυρο αποτελούσαν τέσσερις μεγαλιθικές πλάκες, αλλά μόνο οι τρεις από αυτές βρέθηκαν στη θέση τους (έλειπε η εξωτερική). Οι πλάκες εκείνες ήταν ακατέργαστες, δεν είχαν καλή αρμογή μεταξύ τους και μόλις υπερκάλυπταν τις παραστάδες, εκθέτοντας έτσι σε κίνδυνο κατάρρευσης το στόμιο. Το ίδιο τεχνικό μειονέκτημα είχαν στο υπέρθυρο οι τρεις αρχαιότεροι από τους θολωτούς τάφους των Μυκηνών (σύμφωνα με την τυπολογική κατάταξη του Wace)¹⁷.

Ο θάλαμος διατηρήθηκε σε μέγιστο ύψος 3,80 μ., δηλαδή περίπου έως το επίπεδο του υπερθύρου (εικ. 15). Η διάμετρός του στη βάση ήταν 11,20 μ., επομένως ο Τάφος 1 ανήκει στη σπάνια κατηγορία C του Pelon¹⁸, η οποία περιλαμβάνει τα λίγα γνωστά παραδείγματα θολωτών με διάμετρο μεγαλύτερη των 10 μ. στη βάση τους (συνολικά 13, μαζί με αυτόν της Μεγάλης Μαγούλας). Το τοίχωμα του θαλάμου ήταν κτισμένο με μεγάλες πέτρες διαφόρων σχημάτων, ακατέργαστες ή αδρά πελεκημένες μόνο στην όψη, που συμπληρώνονταν με άλλες μικρότερες στα μεσοδιαστήματα και συνδέονταν με λάσπη, χωρίς να σχηματίζουν κανονικές οριζόντιες σειρές. Πρόκειται, δηλαδή, για το ονομαζόμενο «κυκλώπειο» σύστημα δόμησης, το οποίο έχει χρησιμοποιηθεί και στον αρχαιότερο από τους θολωτούς τάφους των Μυκηνών, τον αποκαλούμενο «Κυκλώπειο»¹⁹. Εδώ, στο πάνω μέρος του τοιχώματος είχαν χρησιμοποιηθεί μικρότερες, πλακοειδείς πέτρες, που ήταν καταλλήλότερες για το σχηματισμό της θολωτής οροφής. Με τον ίδιο τρόπο ήταν κτισμένοι και ο πρώιμος θολωτός τάφος στην Καζάρμα της Αργολίδας²⁰.

Τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του Τάφου 1 δείχνουν ότι πρέπει να κατασκευάστηκε στην Πρώιμη Μυκηνναϊκή εποχή, στη διάρκεια της ΥΕ ΙΙ περιόδου (15ος αι. π.Χ.). Αδιατάρακτες ταφές, που θα αποτελούσαν ασφαλή κριτήρια για τη διάρκεια της χρήσης του, δεν βρέθηκαν, καθώς ο τάφος είχε συληθεί συστηματικά στην αρχαιότητα (πριν από την κατάρρευση της οροφής). Τα θραύσματα αγγείων που συλλέχθηκαν στο χώρο του θαλάμου κυμαίνονταν χρονολογικά από την ΥΕ ΙΙ έως και την ΥΕ ΙΙΙΒ (1500–1200 π.Χ.), αλλά η πλειονότητά τους ανήκε στην ΥΕ ΙΙΑ2 (περίπου 1370–1300 π.Χ.). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν τα δείγματα κεραμικής του Εικονιστικού Ρυθμού που βρέθηκαν στο δρόμο του τάφου. Σε ένα από αυτά απεικονίζεται ομάδα ψαριών που κολυμπούν προς τα δεξιά (εικ. 4).

Στα ευρήματα του θαλάμου συμπεριλαμβάνονταν και τρία πήλινα ειδώλια βοοειδών²¹. Σπουδαιότερο μεταξύ εκείνων, παρά το ότι σώθηκε αποσπασματικά, ήταν ένα μεγάλο τροχήλατο ειδώλιο με πλούσια διακόσμηση, η οποία είχε γίνει με επίθετο λευκό χρώμα πάνω στην ολόβαφη ερυθρή επιφάνεια (εικ. 16). Ο τρόπος της διακόσμησης και τα μοτίβα που χρησιμοποιήθηκαν το χρονολογούν στην ΥΕ ΙΙΑ2 περίοδο. Το εύρημα αυτό είναι μια σημαντική προσθήκη στα ελάχιστα γνωστά παραδείγματα πρώιμων τροχήλατων ειδωλίων.

Ο πλούτος των κτερισμάτων μαρτυρείται από τα λίγα πολύτιμα αντικείμενα που ξέφυγαν από τη σύληση. Από τα χρυσά κοσμήματα σώθηκαν οι περισσότερες από τις στρογγυλές χάντρες ενός περιδεραιού, διάφορες άλλες χάντρες σε ποικίλα σχήματα, δισκάρια από αλυσίδες (μερικά μαζί με κρίκους της αλυσίδας όπου ήταν συναρμολογημένα), καθώς και περίτμπα χρυσά ελάσματα με έκτυπη διακόσμηση, τα οποία θα ήταν ραμμένα στα ρούχα ή στα σάβανα των νεκρών. Σε περιδέραια

08

Χάλκινο ξίφος από τον Τάφο 3.

09

Χάλκινο εγχειρίδιο από τον Τάφο 3.

10

Φυσιοκρατικό ειδώλιο «κουροτρόφου» από τον Τάφο 3.

11

Ο θολωτός Τάφος 3 στη Μεγάλη Μαγούλα.

¹² Pelon 1976, σ. 391.

¹³ ΑΔ 36 (1981), Χρονικά, σ. 94–97 (Κ. Δημακοπούλου).

¹⁴ *Corpus der minoischen und mykenischen Siegel* VS. 3, αρ. 310.

¹⁵ Konsolaki–Yannopoulou 2015, σ. 491–493, εικ. 9–12.

¹⁶ Πρβλ. τους δύο κτιστούς δακτυλίους στην περιφέρεια του τύμβου του θολωτού Τάφου Β στο Θορικό, Gasche / Servais 1971, σ. 26–32, πίν. 3.

¹⁷ Βλ. Wace 1921–1923, σ. 387–390. Ο ίδιος 1931, σ. 140–143.

¹⁸ Pelon 1976, σ. 391.

¹⁹ Wace 1921–1923, σ. 287–290, εικ. 50. Pelon 1976, σ. 157–158, πίν. CL1:2.

²⁰ ΑΔ 24 (1969), Χρονικά, σ. 104–105 (Ε. Πρωτοναρίου–Δεϊλάκη). Pelon 1976, σ. 181–182, 337, 411, σημ. 3, πίν. CLX: 2–4.

²¹ Konsolaki–Yannopoulou 2016, σ. 158–161, εικ. 10.2–10.7.

που δεν σώθηκαν ολόκληρα θα ανήκαν λίγες χάντρες από ημιπολύτιμους λίθους (αμέθυστο, σάρδιο), κάποιες από φαγεντιανή, καθώς και πολλές μικροσκοπικές χάντρες από υαλόμαζα ποικίλων χρωμάτων. Στα ευρήματα του θαλάμου συμπεριλαμβάνονταν ακόμη χάλκινες και λίθινες αιχμές βελών, διάφορα «κουμπιά» από στεατίτη και ένας σφραγιδόλιθος από αχάτη²². Η παρουσία αιχμών βελών ανάμεσα στα κτερίσματα πιθανότατα σχετιζόταν με την κοινωνική και ιδεολογική σημασία που είχε το κυνήγι στη Μυκηναϊκή εποχή.

Οι θολωτοί τάφοι της κατηγορίας C επιχωριάζουν σε πολύ σπουδαίες περιοχές του μυκηναϊκού κόσμου (οι 5 από τους 13 γνωστούς βρίσκονται στις Μυκήνες) και θεωρούνται ως τεκμήριο εξαιρετικής ευημερίας ενός τόπου²³. Η κατασκευή ενός τέτοιου μνημείου απαιτούσε την απασχόληση ειδικευμένου αρχιτέκτονα, έμπειρων τεχνιτών και μεγάλου αριθμού εργατών, ανάγκες που για να καλυφθούν χρειαζόταν η διάθεση ηγεμονικού πλούτου. Ο μνημειώδης Τάφος 1, κτισμένος σε ψηλή θέση ώστε ο μεγάλος τύμβος του να είναι ορατός από μακριά, θα ήταν τοπόσημο της περιοχής και σύμβολο της ισχύος των ηγεμόνων που την είχαν υπό την εξουσία τους.

Όπως φαίνεται, η προϊστορική εγκατάσταση στη Μεγάλη Μαγούλα άνηψε στη Μεσοελλαδική εποχή παράλληλα με τις πόλεις ΙΧ (1800–1650 π.Χ.) και Χ (1650–1600 π.Χ.) στην Κολώνα της Αίγινας, λειτουργώντας πιθανώς ως μεσάζοντας στη διακίνηση αιγινητικών κεραμικών προϊόντων. Στη μεγαλύτερη ακμή της όμως έφτασε στα μυκηναϊκά χρόνια, όταν η Αίγινα σταμάτησε να παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο ως κέντρο εμπορίου, γεγονός που ίσως έδωσε την ευκαιρία στους Τροιζήνιους γείτονές της να επεκτείνουν τη δραστηριότητά τους στο πεδίο των εμπορικών ανταλλαγών. Η εύφορη πεδιάδα της Τροιζήνας θα ήταν βέβαια μια σημαντική πλουτοπαραγωγική πηγή, αλλά ο σπουδαιότερος παράγοντας ανάπτυξης πρέπει να ήταν η στρατηγική θέση της εγκατάστασης μέσα σε ένα μεγάλο φυσικό λιμάνι–διάυλο στην καρδιά του Αργοσαρωνικού. Από τους δρόμους του θαλάσσιου εμπορίου θα έφτασαν πιθανότατα εδώ οι πολιτισμικές επιρροές που έδωσαν την ώθηση για την κατασκευή θολωτών τάφων στην Τροιζήνα προς το τέλος της Μεσοελλαδικής εποχής και στη διάρκεια της Πρώιμης Μυκηναϊκής.

Ο Τάφος 3 της Μεγάλης Μαγούλας και ένας άλλος θολωτός τάφος που κατασκευάστηκε λίγο αργότερα στην αρχαία Κόρινθο²⁴ δείχνουν ότι δεν ήταν οι ηγεμόνες των Μυκηνών εκείνοι που έφεραν το συρμό των θολωτών τάφων στη βορειοανατολική Πελοπόννησο, αλλά κάποιες άλλες, ανερχόμενες κοινωνικές τάξεις που ζούσαν και ευημερούσαν σε περιοχές πέρα από τα μεγάλα προϊστορικά κέντρα της Αργολίδας και της Κορινθίας. Την ίδια εποχή στις Μυκήνες η άρχουσα τάξη έθαβε τους νεκρούς της στους «λακκοειδείς» τάφους, μνημειακή παραλλαγή του μεσοελλαδικού–υστεροελλαδικού κιβωτιόσχημου τάφου. Η πρώτη εμφάνιση θολωτών τάφων στην Τροιζήνα και την Κορινθία ίσως οφείλεται στην επιθυμία κάποιων επίδοξων τοπικών ηγεμόνων να επιδείξουν τον πλούτο που είχαν συγκεντρώσει και να ξεχωρίσουν από τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας κατασκευάζοντας για τους ίδιους και την οικογένειά τους ένα νέο είδος ταφικού μνημείου, με εξωτικές καταβολές. Με την πρόοδο της αρχιτεκτονικής αυτός ο τύπος τάφου εξελίχθηκε σε επιβλητικό οικοδόμημα και χρησιμοποιήθηκε από τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις ως σύμβολο του κύρους τους σε πολλές περιοχές του μυκηναϊκού κόσμου.

Οι θολωτοί τάφοι στη Μεγάλη Μαγούλα δεν θα μπορούσαν να ανήκουν σε ένα ασήμαντο και ανώνυμο χωριό που δεν άφησε σημάδια στη μνήμη των μεταγενέστερων. Η γεωγραφική σχέση αυτής της θέσης με την Τροιζήνα των ιστορικών χρόνων δεν αφήνει πολλές αμφιβολίες ότι εδώ βρισκόταν η μυκηναϊκή Τροιζήνα, η μυθική γενέτειρα του Θησέα. Ο Πανσανίας, κατευθυνόμενος προς κάποιο λιμάνι για να πάει από εκεί στην Καλαύρεια, αναφέρει έναν τόπο που οι Τροιζήνιοι ονόμαζαν «Γενέθλιον», επειδή εκεί, όπως έλεγαν, είχε γεννηθεί ο Θησέας²⁵. Οι κάτοικοι της αρχαίας Τροιζήνας θα γνώριζαν τόσο την προϊστορική ακρόπολη όσο και τους θολωτούς τάφους, αφού η οχύρωση της ακρόπολης επισκευάστηκε και ξαναχρησιμοποιήθηκε στους ιστορικούς χρόνους και οι τάφοι είχαν συληθεί

12
Η είσοδος του θολωτού Τάφου 2 στη Μεγάλη Μαγούλα.

13
Ο μικρός θάλαμος του Τάφου 2, από νότια.

14
Η είσοδος του Τάφου 1, με το σωζόμενο τμήμα της φραγής.

15
Ο θάλαμος του Τάφου 1, από ΝΔ. Στο βάθος του ορίζοντα ο Πόρος.

²² *Corpus der minoischen und mykenischen Siegel* VS. 3, αρ. 309.

²³ Pelon 1976, σ. 391.

²⁴ Κασίμν 2013, Kassimi 2015, σ. 510–512, εικ. 22.

²⁵ Πανσανίας, 2.32.9.

στην αρχαιότητα, γεγονός που ίσως άφησε πίσω του κάποιους θρύλους για τον πλούτο που βρέθηκε εκεί. Επομένως, δεν θα ήταν παράδοξο ο τόπος αυτός να είχε συνδεθεί στη λαϊκή συνείδηση με την πόλη του μυθικού βασιλιά Πιτθέα, όπου γεννήθηκε και ανατράφηκε ο εγγονός του Θησέας. Το τοπωνύμιο που διέσωσε ο Πανυσανίας μπορεί να ήταν ό,τι είχε απομείνει στη μνήμη των ανθρώπων της εποχής του από τη μυκηναϊκή Τροιζίνα που φέρνουν στο φως οι αρχαιολογικές ανασκαφές.

Θαλαμοειδείς τάφοι

Την εικόνα της Τροιζίνας στα μυκηναϊκά χρόνια συμπληρώνουν επτά θαλαμοειδείς τάφοι που ερευνήθηκαν στο διάστημα 1985–1993 στην περιοχή της Απάθειας, σε απόσταση περίπου 2 χλμ. νοτιοδυτικά της Μεγάλης Μαγούλας, στις βόρειες υπώρειες του όρους Αδέρες. Στην περιοχή αυτή πρέπει να υπάρχουν και άλλοι θαλαμοειδείς τάφοι, κρυμμένοι μέσα στη δασική βλάστηση που σκεπάζει το έδαφος. Από τα μέχρι τώρα στοιχεία φαίνεται ότι το νεκροταφείο εκείνο ήταν σε χρήση από την ΥΕ ΙΒ (β΄ μισό 15ου αι. π.Χ.) έως και τις αρχές της ΥΕ ΙΙΙΓ΄ (αρχές 12ου αι. π.Χ.).

Οι θαλαμοειδείς τάφοι που ήρθαν στο φως είχαν όλοι μικρό μέγεθος και ήταν πολύ πρόχειρα λαξευμένοι στον μαλακό σχιστολιθικό βράχο. Η χαμηλή δαπάνη εργατικού μόχθου, τα λιγοστά αγγεία που συνόδευαν τους νεκρούς (εικ. 18) και η απουσία κοσμημάτων ή άλλων πολύτιμων αντικειμένων από την κτέριση δείχνουν ότι εδώ ενταφιάζονταν άτομα χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, που θα ανήκαν στον απλό λαό της Τροιζήνας. Η εντύπωση αυτή επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία που έδωσαν οι εργαστηριακές αναλύσεις και η μελέτη των δοντιών των νεκρών για τη διατροφή και τις ασχολίες τους²⁶.

Ωστόσο, η σποραδική εμφάνιση ανάμεσα στα κτερίσματα εισηγμένων αγγείων πολύ καλής ποιότητας ή ακόμη και σπάνιου τύπου (εικ. 17), καθώς και κάποιες ενδείξεις για ταφικές πρακτικές που συναντώνται σε πλουσιότερους τάφους (εναπόθεση σφαγιασμένων σκύλων σε τάφο με δευτερογενείς ανθρώπινες ταφές, αποχαιρετιστήριες προπώσεις και δείπνα των συγγενών κατά την ταφή, χοές στους νεκρούς κ.λπ.)²⁷ απηχούν επιρροές από την ιδεολογία και τις συνήθειες της αριστοκρατικής τάξης που ηγεμόνευε στη χώρα.

16

26 Kranioti κ.ά. 2014.

27 Για την εναπόθεση σφαγιασμένων σκύλων σε θαλαμοειδή τάφο της Απάθειας, βλ. Hamilakis 1996. Πρβλ. τα αναφερόμενα από τον Όμηρο στην *Ιλιάδα* (Ψ 173–174) για τη σφαγή και καύση στην πυρά κατά την κηδεία του Πατρόκλου δύο σκύλων που ανήκαν στο νεκρό. Για τις ταφικές τελετουργίες στα νεκροταφεία της Απάθειας και της Μεγάλης Μαγούλας, βλ. Konsolaki–Yannopoulou 2001, σ. 217–219.

16

Πίσω μέρος τροχήλατου ζωόμορφου ειδωλίου από τον Τάφο 1.

17

Ευρύστομη πρόχους με μακριά προχοή από θαλαμοειδή τάφο στην Απάθεια.

18

Θαλαμοειδής τάφος στην Απάθεια, με την τελευταία ταφή σε συνεσταλμένη στάση.

17

18

Potnia. Deities and religion in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 8th International Aegean Conference, Göteborg, 12–15 April 2000 (Aegaeum, 22), Λιέγη–Austin 2001, σ. 213–219.

Konsolaki–Yannopoulou 2010: Konsolaki–Yannopoulou Ε., «The Middle Helladic establishment at Megali Magoula, Galatas (Troezenia)», στο Α. Philippa–Touchais / G. Touchais / S. Voutsaki / J. Wright (επιμ.), *Mesohelladika. La Grèce continentale au Bronze Moyen. Actes du colloque international organisé par l'École française d'Athènes, Athènes, 8–12 mars 2006* (BCH Suppl., 52), Αθήνα 2010, σ. 67–76.

Konsolaki–Yannopoulou 2015: Konsolaki–Yannopoulou Ε., «Structural analysis of the tholos tombs at Megali Magoula, Galatas (Troezenia)», στο Α. L. Schallin / I. Tournavitou (επιμ.), *Mycenaeans up to date. The archaeology of the north-eastern Peloponnese — current concepts and new approaches* (ActaAth–40, 56), Στοκχόλμη 2015, σ. 483–502.

Konsolaki–Yannopoulou 2016: Konsolaki–Yannopoulou Ε., «Mycenaeen terracottas from funerary contexts in Troezenia», στο J.

Driessen (επιμ.), *RA–PI–NE–U. Studies on the Mycenaean World offered to Robert Laffineur for his 70th Birthday* (Aegis, 10), Louvain 2016, σ. 157–169.

Korres 1984: Korres G.S., «The relations between Crete and Messenia in the late Middle Helladic and the early Late Helladic period», στο R. Hägg / N. Marinatos (επιμ.), *The Minoan thalassocracy: Myth and reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May–5 June, 1982* (ActaAth–40, 32), Στοκχόλμη 1984, σ. 141–152.

Kranioti κ.ά. 2014: Kranioti Ε. F. / Işcan M.Y. / Aka P.S. / Konsolaki Ε., / Boghossian V. / Michalodimitrakis M., «Dental analysis of a Mycenaean population from Galatas (Apatheia), in Greece», στο Ε. Φιλάκη / Μ. Δρακάκης (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου «Εν Γορτύνη και Αρκαδία εγένετο», Μεσαρά 20–23 Σεπτεμβρίου 2012, Ηράκλειο 2014*, σ. 625–637.

Pelon 1976: Pelon O., *Tholoi, tumuli et cercles funéraires. Recherches sur les monuments funéraires de plan circulaire dans l'Égée de l'âge du Bronze (IIIe et IIe millénaires av. J.–C.)*,

Παρίσι 1976.

Rutter 1993: Rutter J.B., «Review of Aegean Prehistory II: The Prepalatial Bronze Age of the southern and central Greek mainland», *AJA* 97 (1993), σ. 745–797.

Voutsaki 1998: Voutsaki S., «Mortuary evidence, symbolic meanings and social change: A comparison between Messenia and the Argolid in the Mycenaean period», στο K. Branigan (επιμ.), *Cemetery and society in the Aegean Bronze Age*, Sheffield 1998, σ. 41–58.

Wace 1921–1923: Wace A.J.B., «Excavations at Mycenae. IX: The tholos tombs», *BSA* 25 (1921–1923), σ. 283–402.

Wace 1931: Wace A.J.B., «The tholos tombs at Mycenae: Structural analysis», στο Α.W. Persson, *The royal tombs at Dendra near Midea*, Lund 1931, Παράρτημα IV, σ. 140–145.

Walter / Felten 1981: Walter H. / Felten F., *Alt–Ägina III, 1. Die vorgeschichtliche Stadt. Befestigungen – Häuser–Funde*, Mainz am Rhein 1981.

Xanthoudidis 1924: Xanthoudidis S., *The vaulted tombs of Mesara*, Λονδίνο 1924.